УДК 167/168+(2-1)

© Іван Мизюк
Київська православна богословська академія
Української православної церкви Київського патріархату

ВПЛИВ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА НАУКОВИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Досліджується проблема взаємозумовленості розвитку науки і релігійних цінностей. Показано, що наука і релігія постійно конкурували за пріоритет у формуванні світогляду, що позначалося на характері суспільства тієї чи тієї історичної доби. Здійснено спробу довести, що наука не може підмінити весь культурний потенціал суспільства, тому змушена звертатися до вселюдських цінностей, у тому числі й культурно-релігійних, які здатні позитивно вплинути на дальший науково-технічний поступ людства, нейтралізуючи його можливі негативні наслідки. Гарантією такої перспективи повинна стати взаємодія науки з аксіосферою культури, важливим елементом якої була й залишається релігія. *Ключові слова: аксіологія, аксіосфера культури, етос науки, культурно-релігійні цінності, моральні виклики, наука, норми, релігія, сцієнтизм, ціннісна нейтральність.*

Розвиток науки в суспільстві – великий пласт надбань людства за весь період його існування. Науковий поступ характеризує не лише пізнання, а й культурне та духовне самовдосконалення. Масштабні відкриття в науковій сфері призводять до змін у розумінні всього, здавалось би, раніше вивченого, дослідженого й істинного. Вони зумовлюють переоцінку цінностей, ставлення до нового, здатного впливати на дальшу долю людини і соціуму. З цього приводу постає ряд важливих запитань: "Чи потребує наука взаємодії з іншими, не менш важливими чинниками, які впливають на життя людини?"; "Чи є вона самодостатньою та ціннісно незалежною?"; "Наскільки моральні (зокрема релігійні) цінності позитивно (або ж негативно) впливають на наукове пізнання?" Аналіз різних, інколи протилежних відповідей на ці запитання сьогодні не менш ***актуальний***, аніж у минулому столітті.

Мета статті полягає в аналізі та поясненні різних поглядів на питання ціннісної самодостатності науки та впливу релігійних цінностей на її розвиток.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*: проаналізувати думки провідних науковців і філософів щодо питання впливу науки на життя людини; дослідити вплив релігійних цінностей на дальший розвиток наукового пізнання; переосмислити сучасні наукові твердження, здатні стабілізувати й узгодити загальноморальні та наукові цінності.

Окреслена філософська проблема була предметом уваги цілого ряду науковців, філософів і богословів, думки яких лягли в основу нашого дослідженні. Найбільший несок у розв'язання цієї проблеми зробили, на нашу думку, К.-О. Апель [2], Ф. Бекон [3], М. Полані [10], М. Вебер [4], Лука (Войно-Ясенецький) [8], Ж.-Ж. Руссо [11], А. Колодний [6] та ін.

Питання пріоритетної ролі науки в людському житті, її самодостатності та незалежності на тлі інших соціально важливих чинників людського розвитку досліджувалося з різних позицій. Наука і релігія постійно конкурували, почергово займаючи пріоритетне місце у формуванні характеру суспільства певної історичної дооби та відповідного типу світогляду. Яскраві приклади – середньовіччя (так званий золотий вік християнства III–VIII ст.); період реформації; часи комуністичного режиму тощо.

Характерною ознакою цих протистоянь між наукою та релігією є їхній вплив на формування культурно-ціннісної сфери суспільства, етичних, естетичних регулятивів творчої діяльності. Неодноразово поставали питання: чи потрібні релігійні цінності для успішного розвитку нового суспільства; чи спроможна наука повністю забезпечити його потреби? Представники сцієнтизму вірять у те, що наукове знання – найважливіший культурний складник і визначальний чинник орієнтації людини у світі. Вони стверджують, що наука здатна розв'язувати всі суспільні проблеми – економічного, політичного, соціокультурного чи релігійного характеру [див.: 12].

Одним із прихильників теорії сцієнтизму був відомий англійський філософ Ф. Бекон, який сприймав наукове знання як надзвичайну силу, завдяки якій людські можливості збільшуються до неабияких можливостей. Людина отримує повну владу над природою, а релігія, на його думку, лише марновірство, яке затьмарює людям очі та робить їх немічними. Ф. Бекон, висловлюючись

про взаємодію науки та релігії, писав: "Упродовж усього часу природна філософія зустрічала надокучливого й обтяжливого противника, а саме марновірство і сліпий, непомірний релігійний фанатизм" [3, с. 51].

Проте англійський фізик і філософ Майкл Полані (автор концепції особистісного знання) підкреслював: "Сучасний сцієнтизм сковує думку не менше, ніж це робила церква. Він не залишає місця нашим найважливішим внутрішнім переконанням і примушує нас приховувати їх під маскою сліпих і безглуздих, неадекватних термінів" [10, с. 276].

Чималий відсоток науковців добачали у теорії сцієнтизму багато суперечливих і неоднозначних тверджень, які ставили її під сумнів. Так, наприклад, відомий французький філософ і письменник Ж.-Ж. Руссо сумнівався, що наука є лише великим благом для людства. Він стверджував, що розвиток науки не сприяє розвитку морально-етичних цінностей. Йому належать такі слова: "Скільки небезпек, скільки помилкових шляхів загрожують нам у наукових дослідженнях! Через скільки помилок, у тисячу разів більш небезпечних, ніж користь, принесена правдою, потрібно пройти, щоб цієї істини досягти? Якщо наші науки безсилі розв'язати ті завдання, які вони перед собою ставлять, то вони ще більш небезпечні за тими результатами, до яких вони призвели" [11, с. 20].

Ще радикальніше ставлення до науки як самостійної ціннісної галузі суспільства спостерігається у поглядах Ш. Фур'є, який звинувачував її в тому, що в руках багатих людей вона стає засобом пригноблення бідних [див.: 5].

Сьогодні переважна більшість науковців і пересічних людей поступово відмовляється від уявлення про те, що наука – самодостатня цінність, оскільки вона не може повністю задовольнити потреби соціуму, якому потрібні також такі моральні цінності, як добро, благо, любов, віра тощо. Це легко пояснити тим, що не завжди науковий розвиток приносить лише блага для людини, культивуючи споживацький підхід до планети, її ресурсів, екології. Такий дальший розвиток науки веде до нерозв'язних проблем світового масштабу. Німецький філософ К.-О. Апель, оцінюючи екологічну кризу як наслідок технічного розвитку, констатує, що результати науки постають сьогодні для людства "моральним викликом", і виправити це можна лише через осмислення ціннісно-етичного складу сучасної науки. «"Об'єктивність" науки, вільної від цінностей, – зазначає філософ, – усе-таки припускає інтерсуб'єктивну значущість моральних норм» [2, с. 297], тобто, наука повинна зважати на морально-етичні та духовні запити людства і лише тоді вона буде корисною для суспільства.

Проблема ціннісної залежності чи незалежності науки зумовлена і тим, що сучасну науку заведено поділяти на "чисту" і "прикладну". Перша базується лише на пошуках істини, що звільняє науку від будь-яких моральних зобов'язань, у тому числі й тих, які пов'язані з релігійними цінностями, що, мовляв, лише гальмують її розвиток. Навпаки, в основі практичної науки лежить не лише пошук істини. Головна її мета полягає в застосуванні знань для вдосконалення та покращення людського життя. Практична наука тісно пов'язана з етичними питаннями, завдяки чому відбувається її взаємодія з моральними цінностями соціуму. Тому сьогодні саме прикладна наука, детермінована соціальними цінностями, повинна диктувати стратегії дальшого наукового розвитку людства [див.: 1].

Американський психолог А. Маслоу, вказуючи на природу науки, наголошував на тому, що вона – творіння людини, тому повинна виходити з її пристрастей та інтересів, а відкинення наукою вселюдських цінностей (тобто утвердження так званої позаморальної науки) може призвести до того, що наука почне пропагувати аморальні ідеї [див.: 9, с. 230–235]. Новий тип наукової раціональності передбачає збіг суб'єктивно-особистісного, ціннісно-морального та істинного.

Нині наукова думка особливо переймається взаємодією з усіма галузями суспільного та індивідуального життя людини. "Вчені мужі" чітко усвідомлюють, що сучасні наукові відкриття (дослідження космічного простору, створення інформаційної спільноти та глобальних інформаційних мереж тощо) вимагають нових методів інтелектуальної підготовки людини, метою яких була б адаптація до нового "способу життя". Ця підготовка не може бути зорієнтована виняткова на природничонаукові знання, вона повинна доповнюватися цінностями, основою яких є культурно-релігійна сфера аксіології.

Ця сфера базується на тому, що кожна людина має більш-менш упорядковану ієрархію цінностей, які складаються з окремих суджень, оцінок, понять, норм і уявлень про належне,

істинне та прекрасне. Завдяки цьому людина орієнтується у світі. Поняття цінності набуває узагальненого значення засобу виявлення та опису соціальних взаємин, способу буття, що є значущим для кожного суб'єкта, що найповніше дозволяє вибудовувати соціокультурні моделі. Тому повна гармонія між людиною і наукою відбудеться тільки тоді, коли наука буде зважати на всі ці особливості людського світогляду [див.: 7, с. 184].

Особливо виділяються з усієї ієрархії цінностей ті, що пов'язані з релігійним світосприйняттям і світорозумінням. Їхній вплив на свідомість людини часто є настільки маштабним і глобальним, що вони здатні формувати спосіб життя, характер мислення та його ціннісне наповнення. Як без науки людина не зможе ефективно задовольняти свої життєві потреби, так і без релігії, без її цінностей існування може буде позбавлене смислу. Саме тому важливою умовою гармонії науки і релігії повинно стати чітке розуміння меж їхньої компетенції, методів, пізнавальних можливостей тощо.

На початку XXI століття, коли зростає роль релігійного чинника в житті суспільства, придушеного попередньою атеїстичною пропагандою, в умовах стрімкого розвитку наукового знання і технологій без осмислення проблем етики і моралі (які складають основну частину кожної релігії) суспільство приречене на самознищення. Наука не тільки не забезпечить соціального поступу, покращення життя людей, а й може спричинити посилення військової небезпеки, загострення екологічної ситуації. У такому аспекті релігія стає тим потужним регулятором, який зумовлює повернення науки до аксіологічних орієнтирів.

Релігійний світогляд базується на принципах людської суб'єктивності, системі норм, ідеалів і цінностей. Науковий же світогляд ґрунтується на принципах максимальної об'єктивності та мінімальної ціннісної зумовленості. Тому взаємодія може бути витлумачена передусім як взаємна доповнюваність релігійної віри і наукового знання – двох вимірів людського буття: матеріального і духовного. Це підтверджується історією західноєвропейської культури, що фіксує важливу роль релігії у створенні нових укладів економіки, політичних форм суспільного життя і власне класичної науки як форми людської духовності. "Наука, просвічена світлом релігії, – це натхненна думка, що пронизує яскравим світлом темряву цього світу", – говорив знаменитий український хірург і православний богослов, святитель Лука Войно-Ясенецький [8, с. 62].

Вказуючи на матеріальну природу науки, Макс Вебер стверджував, що вона не є дорогою до щастя або шляхом, який веде до Бога, тому що не дає відповіді на запитання, характерні для релігії: що робити, як жити, чи є сенс життя, смисл існування світу [див.: 4, с. 221].

Від релігії, як зазначає професор А. Колодний, тепер чекають не лише власне релігійного забезпечення зв'язку з Богом або розв'язання життєвих проблем, а й виконання функції морального регулятора, засобу з'ясування психологічних питань, а також наукових пояснень картини світу, місця і призначення людини в ньому [див.: 6].

Слід також зазначити, що нематеріальний аспект релігії може також і негативно вплинути на розвиток науки. Як зазначає Н. Федорова, "традиційна та релігійна складові [культури] можуть штучно обмежувати свободу наукового пізнання. Через механізм догматизації окремих релігійних та інших постулатів може гальмуватися та припинятися розвиток тих гілок знань, які їм не відповідають. Окрім того, традиції та релігія можуть дискримінувати окремі групи населення за расовим, релігійними та іншими ознаками, що, як відомо, призводить до штучного скорочення продуктивних сил та негативно вливає на соціально-економічний розвиток суспільства і, зокрема, науково-технічний прогрес" [13, с. 251]. Автор також зазначає, що й правильний розвиток науки не може відкидати духовні цінності, оскільки, в такому випадку, знання можуть призвести, як ми вже зазначали, до хижацько-утилітарного ставлення до природи і самої людини, навіть до можливого самознищення людської цивілізації.

Філософи і богослови, розуміючи велике значення впливу культурних, морально-релігійних цінностей на розвиток наукового пізнання та враховуючи, що наука неспроможна дати цілісну картину світу, доходять висновку, що науковці не мають відповідей на найважливіші питання: "Чи морально виправдано вилучати енергію з розщеплення ядра, не маючи розгорнутого опису універсуму?", "Чи безпечно за допомогою генної інженерії схрещувати гени, якщо гіпотетично розвиток природи взагалі може вийти з-під контролю людини?", "Чи потрібно, наприклад, займатися клонуванням на нинішній стадії знань?", "Чи несуть відповідальність учені за технічні відкриття в їхніх дослідженнях?" тощо.

На підставі переосмислення всієї цієї проблематики було розроблено так званий "етос науки" – основу професійної поведінки, професійну етику, тобто сукупність етичних уявлень і моральних обмежень, які пов'язані з розумінням ролі науки в суспільному житті, в долі людства, розкриттям специфіки науки і можливостей наукового пізнання, що не загрожувало би при цьому порушенням культурно-релігійного фундаменту цінностей як окремої особистості, так і суспільства загалом [див.: 14, с. 978]. Етос науки припускає мораторій на ті дослідження, які є загрозливими для людства. Етичні норми, які регулюють поведінку в науці, не мають статусу юридичних законів. Їхня дія пов'язана з орієнтацією членів наукового співтовариства на певний комплекс цінностей і норм, які характерні для цього соціального інституту. Вони виражаються у дозволах, заборонах, приписах, перевагах тощо. Виконання цих правил гарантує достовірність знань [див.: 13, с. 253].

Потрібно також зазначити, що крім етичних норм науки важливу роль відіграють також ціннісні настанови самого вченого. Вони можуть бути різними. На формування ціннісних орієнтацій вчених впливають такі чинники, як норми науки (ідеали науковості та ін.), конкретно-історична ситуація в суспільстві, місце науки в духовній структурі суспільства, особистісні пріоритети, вплив релігійних поглядів науковця, визнання чи невизнання колег і т. ін. Тому не випадково, напевне, знання порівнюють з чимось сакральним, інколи називають "храмом науки", в якому перебувають різні люди – духовні чи аморальні. Одні займаються наукою з гордим почуттям своєї інтелектуальної переваги над іншими, інші ставляться до неї як до спорту, що дає відчуття повноти життя, треті плоди своїх думок приносять тут у жертву лише з утилітарною метою. Тому цінності науки і ціннісні орієнтації вченого взаємопов'язані, хоча ступінь взаємозв'язку, єдності в конкретних випадках – різна.

Висновок. Отже, проаналізувавши думки вчених різних галузей знання щодо самодостатності та незалежності науки, а також можливості її взаємодії з релігійними цінностями суспільства, можемо сформулювати такі висновки:

– Науковий розвиток не завжди позитивно впливає на долю людини, а інколи навіть згубний для неї. Споживацькі підходи, які часто лежать в основі наукової діяльності, свідчать про її недостатню зумовленість вселюдськими цінностями. Наука сама собою не може гарантувати щасливе майбутнє, бо не може замінити собою весь культурний потенціал світового суспільства.

– Натомість вплив релігійно-моральних цінностей на розвиток науки має позитивне значення. Релігія стає тим стабілізатором, який поєднує наукові відкриття із загальними потребами людства. Проте варто також зазначити, що вплив релігії на науку може мати і негативний характер, адже релігійні догми можуть інколи гальмувати розвиток науки або навіть призупинити його у певному напрямі дослідження.

– Саме тому сучасні пріоритети науки спрямовані на взаємодію з усіма культурними сферами суспільства, враховуючи їхні особливості та захищаючи свої цінності, структуровані у так званому етосі науки, що забезпечує нормальну взаємодію з аксіосферою культури, одним із елементів якої є релігія.

– Наука не становить цілком автономну галузь людського життя, її вплив давно поширився на інші важливі сфери життя людини, зокрема культурного-релігійного. Саме тому науковий розвиток стрімко йде в перед, але при цьому дедалі більше звертає увагу на культурно-релігійні цінності суспільства.

Література

1. Агацци Э. Ответственность – подлинное основание для управление свободной наукой / Э. Агацци // Вопросы философии. – 1992. – № 1. – С. 30–40.
2. Апель, К.-О. Трансформация философии / Карл-Отто Апель ; пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М. : Логос, 2001. – 339 с.
3. Бэкон Ф. Сочинения в двух томах : Том 2 : Философское наследие / Фрэнсис Бэкон. – М. : Мысль, 1978, 575 с.
4. Вебер М. "Об'єктивність" соціально-наукового пізнання / М. Вебер // Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
5. Економічні погляди великих соціалістів-утопістів (А. де Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ualib.com.ua/br_3565.html
6. Колодний А. М. Сучасні виміри релігійної духовності українця / А. М. Колодний // Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози : [тематична збірка вибраних статей і тез]. – К., 2009. – 450 с.

7. Кривых С. Е. Духовные ценности в структуре религиозного мировоззренияї / Кривых С. Е. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – 2009. – № 10 (65). – С. 182–187.
8. Лука (Войно-Ясенецкий), святитель. Наука и религия / Лука (Войно-Ясенецкий). – М. : Троицкое слово, 2001. – 228 с.
9. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Маслоу Абрахам ; Перевод с англ. Г. А. Балла, А. П. Попогребского]. – М. : Смысл, 1999. – 425 с.
10. Полани М. Личностное знание / М. Полани ; пер. с англ. М. Б. Гнедовского, Н. М. Смирновой, Б. А. Старостина. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с.
11. Руссо Ж-Ж. Трактаты / Жан-Жак Руссо. – М. : Наука, 1969. –710 с.
12. Сциентизм и антисциентизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://melkaya155.narod.ru/index/0-47
13. Федорова Н. Є. Фактори розвитку науки під впливом еволюції суспільства / Н. Є. Федорова // Вісник Дніпропетровського університету : Серія "Економіка". – [Дніпропетровськ], 2012. – Вип. 6 (3). – С. 249–254.
14. Философия : Энциклопедический словарь / под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.

Summary

Myziuk I. Effect of Cultural and Religious Values on the Scientific Development of Society*. The article considers the problem of interdependence of science and religious values. It is shown that science and religion constantly compete for priority in the formation of worldview. This process affected the nature of the society of a particular historical era. An attempt was made to prove that science can not replace all the cultural potential of society, forced to turn to universal values, including cultural and religious, which are able to positively influence the future of scientific and technological progress of mankind, neutralizing its possible negative effects. The guarantee of such perspective should be the interaction between science and culture axiosphere important element of which was and is religion. Keywords: axiology, axiosphere of culture, ethos of science, cultural and religious values, moral challenges, science, norms, religion, scientism, value neutrality.*

УДК 2-1:303.094.4

© Ірина Клімук
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: СУТНІСТЬ І ЕТАПИ РОЗВИТКУ

Стаття присвячена дослідженню сутності релігійної ідентичності, яка розкривається в специфіці її конструювання і становлення. У цьому контексті важливим є виокремлення етапів формування та розвитку релігійної ідентичності. *Ключові слова: релігійна ідентичність, конфесійна ідентичність, деномінаційна ідентичність, етапи розвитку, рівні розгортання.*

Релігійна ідентичність і процеси її формування, розвитку і функціонування є чи не найпопулярнішими темами в релігієзнавчих студіях. Інтерес до цієї проблематики особливо зростає в сучасній ситуації суспільних трансформацій. Проблема формування релігійної ідентичності є однією з найбільш складних проблем, яку намагаються розв'язати в сучасному світі. Релігійна ідентичність сучасної особистості тісно пов'язана з самою сутністю людини, її призначенням у цьому світі. Індивід намагається віднайти за допомогою релігії не лише своє місце в швидкозмінній реальності, а й себе. Зважаючи на ***актуальність*** проблеми, потрібно визначити сутність релігійної ідентичності та розглянути етапи її становлення та розвитку.

Питання виникнення, розвитку та функціонування релігійної ідентичності розглядала ціла плеяда закордонних дослідників: Р. Белла, П. Бергер, К. Гірц, Ж.-П. Віллем, О. Агаджанян, А. Забіяко, І. Каргіна, М. Мчедлов, С. Рижова, Т. Стефаненко. У вітчизняній науці ця проблематика висвітлюється в роботах А. Арістової, М. Бабія, В. Єленського, С. Здіорука, А. Колодного, Г. Кулагіної, О. Козловського, Н. Мадей, М. Мариновича, О. Недавньої, І. Папаяні, Л. Рязанової, О. Сагана, Л. Филипович, М. Черенкова, В. Шевченка, А. Юраша, П. Яроцького та ін. Поза увагою цих дослідників залишилися питання, яким частково присвячена ця стаття.

Мета роботи – розкрити сутність концепту релігійної ідентичності та з'ясувати етапи її розвитку. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань:* по-перше, визначити